

УДК 37.0:001.4]:351.862.2
DOI <https://doi.org/10.32782/bsps-2024.6.2>

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ НОВІТНІХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РЕАЛІЙ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Володимир Борисов

кандидат філологічних наук, доцент,
проректор з навчально-наукової роботи
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-7468-727X
e-mail: prorector_borysov@hnpu.edu.ua

Анотація. У статті розглянуто освітню термінологію, що є специфічним пластом лексики й через особливості структурно-семантичного, словотвірного і стилістичного характеру відрізняється від загальноживаних слів, тому посідає особливе місце в системі мови.

Статтю присвячено вивченню структурно-семантичних особливостей термінологійної лексики галузі освіти, зокрема новітніх термінів, що виникли під час воєнного стану. Проаналізовано найбільш поширені структурні типи лексичних одиниць термінології галузі освіти й доведено, що лексико-семантичний спосіб творення таких термінів є стійким і поширеним, а сама система динамічна й унікальна, але залишається однією з найбільш складних і малодосліджених.

Розвідка спрямована на виявлення особливостей сучасних термінів галузі освіти, її актуальність не викликає сумніву, оскільки наразі багато процесів пов'язані саме з освітою, зокрема, в умовах повномасштабної війни. Цим пояснюється той факт, що значна кількість досліджень у межах сучасної лінгвістики присвячена вивченню термінології в цій сфері, яку активно залучено в усі царини життя.

Термінологійну лексику галузі освіти розуміємо як засіб об'єктивації синхронного фахового мислення, тому зміст і форма термінологійного найменування проаналізовано в аспектах функціонального призначення мовного знака. Крім того, інтенсивна наукова та практична діяльність у названій галузі можлива в умовах особливої уваги до підготовки фахівців сьогодення, які активно залучають до свого словника терміни, що виникають в умовах сучасних воєнних реалій.

Дослідження будь-яких мовних явищ, описаних нами вище, дало змогу зробити такі висновки в розвідці: термін – це не просто знак, а слово або словосполучення, що виконує особливу функцію вираження спеціального поняття, у термінологіях відбуваються ті самі лексико-семантичні процеси, що й у лексиці загальнолітературної мови, проте в перших перебіг децю не такий, ніж в останній, що спричиняє певні проблеми і складнощі.

Недостатнє студіювання питань термінологій, зокрема й розв'язаних у статті, здебільшого проблема структури й семантичного аналізу новітніх термінів на позначення реалій освіти під час воєнного стану, вимагає теоретичного осмислення деяких аспектів, що раніше не привертало особливої уваги лінгвістів.

Висновуємо, що термінологія галузі освіти викликає зацікавленість лінгвістів із давніх часів, однак сьогодні залишаються нерозв'язаними деякі важливі аспекти архітекτονіки виокремлених термінів освіти, що виникли під час воєнного стану.

Ключові слова: лінгвістика, термінологійна лексика, семантика, спосіб творення, освіта, реалії війни.

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE NEWEST TERMS DENOTING EDUCATION REALIA DURING MARTIAL LAW

Volodymyr Borysov

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Vice-Rector for Academic and Scientific Work
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Alchevskykh Str, 29, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7468-727X
e-mail: prorector_borysov@hnpu.edu.ua*

Abstract. *The article examines educational terminology, a specific layer of vocabulary that differs from commonly used words due to structural-semantic, word-forming, and stylistic features. Therefore, it occupies a special place in the language system.*

The article is devoted to the study of structural and semantic features of the terminological lexicon in the field of education, in particular, the newest terms that emerged during the period of martial law. The most common structural types of terminological units in education were analysed. It was proved that the lexical-semantic way of creating such terms is stable and widespread, and the system itself is dynamic and unique but remains one of the most complex and understudied.

This article aims to identify the peculiarities of modern terms in education; its relevance is beyond doubt since many processes are currently related to education, particularly in conditions of full-scale war. It is explained by the fact that a significant amount of research in modern linguistics is devoted to studying terminology in this area, which is actively involved in all areas of life.

We understand the terminological vocabulary in education as a means of presentation of synchronic professional knowledge. Therefore, the content and the form of the terminological names are analysed in terms of the functional purpose of the linguistic sign. In addition, intensive scientific and practical activity in the named field is possible in conditions of special attention to the training of specialists today, who include the terms that arise in martial law conditions in their vocabulary.

The study of any linguistic phenomena described above allowed us to draw the following conclusions in the study: the term is not just a sign but a word or a phrase that performs a particular function of expressing a unique concept, the same lexical and semantic processes occur both in terminology and in the vocabulary of the literary language, however, in the former the course is somewhat less tic than in the latter, which causes certain problems and difficulties.

Insufficient study of terminology issues, including those resolved in this article, mainly the problem of the structure and semantic analysis of the latest terms denoting the realia of education during martial law, requires a theoretical understanding of some aspects that have not previously attracted particular attention.

We conclude that the terminology of education has been the focus of linguists' attention since ancient times; however, today, some important aspects of the architectonics of education terms that appeared during martial law remain unresolved.

Key words: *linguistics, terminological vocabulary, semantics, way of creation, education, martial law, war realia.*

Сучасне суспільство живе в освітньому середовищі, що формувалося протягом тисячоліть. Таке оточення є надзвичайно складним феноменом, що впливає на людину, визначає її світогляд, вчинки й мислення. Одним із елементів, що становить результат розвитку цивілізації, засіб фіксації історії та її формування, є мова й передусім спеціальна лексика – сукупність лексичних одиниць, насамперед термінів, своєрідної галузі знань, що утворює особливий пласт, який найбільш легко піддається свідомому регулюванню й упорядкуванню. Саме в такій лексичній найбільш наочно вияв-

ляється зв'язок динаміки суспільства з історією освіти.

Унаслідок бурхливого зростання інформаційних технологій, наукових, політичних, психологічних, лінгвістичних знань наразі 90% нових слів, що виникають у сучасній мові, становить спеціальна лексика. Зростання числа термінів різних наук випереджає зростання кількості загальноживаних слів, тому сьогодні терміни превалюють.

Схему «термінознавство лінгвістика» не можна трактувати як частину від загального, тому що наука про терміни не обмежена наукою про мову загалом. Водночас студі-

ювання термінів у лінгвістиці є своєрідним феноменом, адже кожен термін – це лексична одиниця, яка розвивається за правилами мови, а інформація, що міститься в ній, об'єктивується за допомогою вербальних засобів. Так само виникає й проблема вилучення терміна і його відмінність від загальноживаного слова.

В умовах суспільних викликів, чим стала повномасштабна війна в Україні, терміносистема освітньої галузі помітно розширилася завдяки актуальним поняттям, які не належать до фахового глосарію, але продуктивні як реакція на воєнну синхронію з її реальністю й потребами. Тобто поняття, що існували як репрезентанти інших більш загальних сфер людського буття, зараз функціонують в освітньому дискурсі, віддзеркалюючи стан і ситуацію не тільки в освіті, а й у суспільстві загалом.

Кількісне зростання спеціальної лексики вимагає впорядкування та нормалізації її з метою закріплення тих лексичних одиниць, які найкраще можуть виконувати комунікативну функцію. Результатом такої роботи є впорядкування термінологій, що відповідають системі понять визначеної галузі знань.

Надзвичайно своєрідний і неоднорідний пласт лексики саме такої мови визначається як термінологійний і є об'єктом багатьох наукових розвідок, зокрема, Н. Антонюк, Л. Білозерської, Г. Віняр, М. Возної, О. Зосімової, С. Климович, Л. Кнодель, Н. Костенко, В. Лугового, О. Мацько, Н. Мельник, Р. Микульчик, В. Павлюк, Ж. Таланової, С. Тарасенко, М. Черник, О. Шаповал.

Серед українських лінгвістів, які займалися структурно-семантичними питаннями виникнення лексики у воєнний період, зокрема під час російської збройної агресії проти України, можна виокремити таких, як І. Бабій, Л. Батюк, В. Горобець, Р. Сидоренко, Ф. Ткач.

Потреби сьогодення є поштовхом для виникнення понять, на базі яких і формується галузева термінологія або мобільна терміносистема, що зазвичай має польову структуру, периферію котрої становить ситуативна, своєчасна чи навіть лексика користувачів соцмереж, які обговорюють нагальні проблеми й переймаються викликами. Студіювання нових термінологійних одиниць української мови в галузі освіти має сприяти покра-

щенню професійного спілкування та порозумінню фахівців. Завданням науковців є дослідження, упорядкування й систематизація нових термінів, що виникають стихійно.

Метою розвідки є структурно-семантичний аналіз та опис дискурсивно активних термінів на позначення реалій освіти в умовах воєнних подій в Україні.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: виокремити ключові терміни, що активно використовують у галузі освіти в умовах воєнних подій в Україні; проаналізувати структуру цих термінів, зокрема їх елементів, форм, компонентів і функцій у дискурсі; з'ясувати значення термінів у контексті воєнної ситуації; виявити структурні моделі.

З розвитком науки про терміни все більше терміносистем стають доскональними й позбавленими недоліків у формуванні. Серед прогалин сучасної термінології галузі освіти можна виокремити такі: позначення одним терміном кількох різних понять і кількома термінами одного поняття – *Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система*; відсутність у низки термінів чітких дефініцій – *організаційна трансформація діяльності сфери освіти в умовах воєнного стану*; використання термінів-слів, що відрізняються експресивним забарвленням – *ад'юнкт (як аспірант)*; не завжди обґрунтоване використання запозичених термінів – *функція фасилітатора (модератора)*; застосування лінгвістично і стилістично неправильних, некоректних термінів – *воєнна освіта*; використання застарілих термінів і розмовних виразів у новій системі – *вищий навчальний заклад*.

Усі зазначені недоліки термінології галузі освіти призводять до спотворення дій суб'єктів законодавства, породжують труднощі в процесі застосування теорії на практиці, найбільш очевидні під час опрацювання листів і наказів Міністерства освіти і науки України. Це зумовлює недотримання штатних нормативів закладами освіти, що негативно позначається на авторитеті як засобу підвищення якості управління освітою й зниження рівня мовленнєвої культури в суспільстві.

Зазначені проблеми у використанні освітньої термінології набувають розголосу у зв'язку зі збільшенням ролі інформаційних технологій у всіх видах практики в галузі освіти, широким використанням довідкових

освітніх систем, електронних словників термінології галузі освіти, рекомендацій і наказів – це вимагає відповідності таких термінів певним нормам.

Подоланню дієвих недоліків термінології галузі освіти сприяє її уніфікація, спрямована на створення чіткої системи термінів. Так само розв'язання проблеми уніфікації термінології галузі освіти спрямоване на підвищення рівня документообігу, зростання комунікативної ефективності й, зрештою, формування єдиного освітнього простору в Україні та удосконалення обізнаності фахівців цієї царини.

Уніфікація термінології галузі освіти має виконувати певні функції, тому, перш ніж проаналізувати структуру й семантику новітніх термінів на позначення освіти під час воєнного стану, необхідно виокремити функції уніфікації освітньої термінології:

1. Пізнавальна функція пов'язана зі свідомим вивченням термінології галузі освіти.

2. Практична функція передбачає використання на практиці накопичених знань у царині вдосконалення термінології галузі освіти.

3. Прогностична функція. Уніфікація термінології галузі освіти передбачає не тільки студіювання й утілення в життя суттєвих у той чи той період розвитку освіти правил удосконалення термінології, а й подальший її розвиток.

4. Комунікативна функція, тобто уніфікація термінології галузі освіти сприятиме вдосконаленню процесу спілкування в соціумі.

5. Оцінна функція передбачає певне емоційне ставлення суб'єктів уніфікації до системи дієвої термінології.

6. Контрольна функція пов'язана з дотриманням усіх вимог до термінотворення.

7. Систематизувальна функція полягає в установленні конкретного місця кожного терміна в системі елементів термінології галузі освіти.

Уніфікація термінології пов'язана зі структуруванням термінів до єдиної форми чи системи, забезпеченням відповідності термінів на трьох рівнях, зокрема логічному, змістовому й лінгвістичному.

Освіта завжди була одним із найскладніших соціальних інститутів, а крайні роки в Україні стали складним випробуванням, це й пандемія COVID-19, і перехід на дистанційний фор-

мат, і важке сприйняття нових форм і методів навчання. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну для освітян стало безпрецедентним викликом, а саме продовжувати працювати в умовах воєнних дій.

Міністерство освіти і науки України, громадські організації, освітні кампанії, школи, університети, коледжі, дитячі садки й позашкільні заклади, а також усі небайдужі громадяни доклали чимало зусиль для того, щоб навчальний процес не переривався. Стартувала низка освітніх ініціатив (проекти «Навчання без меж», «Дитсадок онлайн», «Пізнавальні онлайн-зустрічі для дітей і підлітків»), розроблено й упроваджено нові інструменти для дистанційного та змішаного навчання (вебквести, плакати співпраці, онлайн-олімпіади й конкурси); крім того, як педагоги, так й учні та їхні батьки могли отримати інформаційну та психологічну допомогу [1, с. 69–70].

Усе зазначене зумовлює появу нових явищ і понять, що здебільшого актуалізують вивчення специфіки номінації та структурних особливостей термінологійних одиниць. Процес найменування є цілеспрямованим генеративним процесом, а творення термінів відбувається нарочито з використанням різних засобів, із вибором оптимального способу номінації, що віддзеркалює об'єктивні й суб'єктивні відтінки, лінгвальні та екстралінгвальні чинники.

Терміносистема галузі освіти як система найменувань освітніх явищ і понять становить надзвичайно унікальний пласт словника української мови, а от структурно-семантичні особливості новітніх термінів, що виникли під час воєнного стану, не були об'єктом спеціального аналізу.

Поява нових термінів, зміна їхнього значення мотивуються виникненням, розвитком чи втратою відповідного поняття в термінологійній сфері. Системний характер термінології галузі освіти передбачає, що в процесі дослідження враховуватимуться взаємодія між різними термінами цієї галузі й розподіл між ними її поняттєвого поля.

Необхідність урахувати цю своєрідність термінологійних систем під час студіювання семантики термінів зумовлена тим, що значення будь-якого з них залежить від його семантичного обшару як у межах термінологійної системи, так і поза нею.

Система новітніх термінів галузі освіти, що виникли під час воєнного стану, – це впорядкована система, яка відображає поняттєвий апарат війни як такої, пов'язаний із тактикою, формами та способами дій у цей період, із питаннями освіти, її організацією та воєнізацією.

Такі терміни визначаємо як стійкі одиниці синтетичної або аналітичної номінації, закріпленої за відповідним поняттям у функціональній системі галузі освіти, зокрема пов'язаної з воєнним станом у значенні, упорядкованому його дефініцією, або актуальні терміни й поняття, що використовуються в освітньому процесі згідно з вимогами чинного законодавства.

Отже, структурний аналіз досліджуваних термінів дає змогу згрупувати їх так:

1. Терміни-композиції, тобто складні слова, що утворені способом основокладання, зокрема поєднанням двох твірних основ за допомогою єднальних голосних «е», «є» та «о», тобто інтерфіксів. Структура досліджуваних термінів репрезентує, що інтерфікс «о» є одним із найпродуктивніших: *метросадок, метрошкола, самонавчання, шкільне бомбосховище*.

2. Терміни-юкстапозити – одиниці, що виникли внаслідок складання кількох окремих слів без інтерфікса, які пишуться через тире: *освітній телеграм-канал, онлайн-школа, Сковорода-хаб (освітній простір у ХНПУ з надолуження освітніх втрат)*.

3. Двокомпонентні терміни групуємо з огляду на семантику й морфологічний склад. Домінантою у виокремлених субстантивних термінах є іменник у називному відмінку однини, залежне слово – іменник у родовому відмінку. Семантичне навантаження має термін-іменник у називному відмінку. Серед новітніх термінологічних одиниць на позначення галузі освіти української мови фіксуємо такі моделі:

а) «іменник + іменник» (N + N): *адаптація освіти, безперервність освіти, утрата контролю, інтернаціоналізація освіти, кіберпідтримка освіти, місцеперебування учнів, прагматизація освіти, руйнація шкіл*;

б) «прикметник + іменник» (A + N). Така ад'єктивно-субстантивна модель побудована на основі узгодження. До терміна, що означає родові поняття, додають означення. Терміни такої моделі мають високу продуктивність:

безпекова ситуація, вимушена евакуація, гібридне навчання, збройна агресія, зворотна реакція, змішане навчання, кризова освіта, корекційні послуги, масові переміщення, мультимедійний контент, освітній кластер, освітній фронт, освітній хаб, парціальна програма, приватна освіта, психоемоційна підтримка, руйнівні наслідки, тимчасова окупація, тривожна сирена.

Із-поміж досліджуваних трикомпонентних термінів маємо модель «прикметник + прикметник + іменник» (A + A + N): адаптовані навчальні програми, віртуальні навчальні ресурси, зруйновані освітні об'єкти, індивідуальна освітня траєкторія, інтерактивні освітні платформи, інформаційний освітній фронт, нестабільні навчальні умови, сучасний освітній простір, цифровий освітній контент.

Зазначимо, що саме трикомпонентні терміни найчастіше є основою для творення аббревіатур, тобто складних слів, утворених або з початкових звуків, або з назв початкових літер чи частин слів. Здійснений аналіз дає змогу резюмувати, що аббревіація є продуктивним способом термінотворення в терміносистемі галузі освіти під впливом наративів війни: *КЕП (кваліфікований електронний підпис), АЕП (адаптована екстрена програма)* – модель «прикметник + прикметник + іменник»; *ОЗО (опорний заклад освіти), КУО (кризове управління освітою), ТПН (тимчасові пункти навчання), РСО (реабілітаційна служба освіти)* – модель «прикметник + іменник + іменник»; *КПО (кабінет психологічної освіти), ОПП (організація позашкільної підтримки)* – модель «іменник + прикметник + іменник».

Чотирикомпонентні терміни, що є актуальними під час воєнного стану, мають таку структуру: *Вищий військовий навчальний заклад, електронний обліковий документ військовозобов'язаного, навчальні втрати в умовах війни, обмежений доступ до освітнього процесу*.

Для структурної нарізно оформленості багатокомпонентних термінів характерна термінологічна стійкість і семантична цілісність, так само відтворюваність, хоча ступінь ідіоматики може суттєво відрізнятися відповідно до характеру термінологічної одиниці. Семантика таких утворень має специфічні риси, тотожні однослівним термінам:

виокремлена номінативна функція, тісний зв'язок зі спеціальним поняттям у межах конкретного наукового розділу, відсутність конотативного компонента: *внутрішньо переміщені сім'ї з дітьми дошкільного та шкільного віку в межах України, дистанційні заняття в умовах повітряної тривоги, дозвіл командира військової частини на навчання, забезпечення належних умов навчання в умовах війни, загальнодержавне моніторингове дослідження якості освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану, здобувачі освіти з тимчасово окупованих територій України, евакуація освітніх установ під час війни, моніторингове дослідження (вивчення) організації та проведення вступної кампанії у воєнний період, освітній простір з обладнаними укриттями.*

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що терміносистема галузі

освіти, зокрема терміни, які виникли чи зазнали активності в час воєнних подій, дає змогу виявити закономірності творення термінів, визначити основні структурні типи й моделі. Складниками термінологічних номінацій досліджуваної терміносистеми галузі освіти є однокомпонентні терміни, синтетичні й аналітичні терміни, аббревіатури. Фактичний матеріал дає змогу резюмувати, що структурні моделі репрезентовані нерівномірно, це пов'язано з невідповідністю стадії динаміки термінології й типологічними розбіжностями в моделях.

Найчисельнішу групу термінологічного масиву новітніх термінів на позначення освіти у воєнний період становлять багатоконпонентні терміни, що переважно є розкладними термінологічними утвореннями, компоненти яких поєднані синтаксичним зв'язком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дембіцький С., Злобіна О., Костенко Н. Українське суспільство в умовах війни : колективна монографія / за ред. член.-кор. НАН України Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
2. Козинець І.І. Словник новітніх освітянських термінів і понять : довід. видання / Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2021. 69 с.

REFERENCES

1. Dembits'kyu, S., Zlobina, O., Kostenko, N. (2022). *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny* [Ukrainian society in times of war] kolektyvna monohrafiia / za red. chlen.-kor. NAN Ukrayiny Ye. Holovakhy, S. Makeyeva. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy – collective monograph / edited by Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine E. Golovakha, S. Makeyev. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 410 p. [in Ukrainian].
2. Kozynets, I.I. (2021). *Slovyk novitnikh osvitianskykh terminiv i poniat* [Dictionary of the latest educational terms and concepts] dovid. vydannia. / Nats. tekhn. un-t «Dniprovska politekhnik». Dnipro: NTU «DP» – reference edition. National Technical University «Dnipro Polytechnic». Dnipro: NTU «DP». 69 p. [in Ukrainian].